

МИКОЛА ПЕТРОВСЬКИЙ.

ДО ІСТОРІЇ ПУТИВЕЛЬСЬКИХ „ЧЕХІВ“.

У зв'язку з поширенням вивчення внутрішньої історії України, яке ми бачимо в останні десятиріччя в українській історіографії, виникло питання і про існування окремої української монети XVII в.¹ В цьому питанні про існування окремої української монети не зовсім з'ясована справа про чеканку окремої української монети чехів в Путивлі за часів гетьманування Ів. Самойловича.

Справа з цими путивельськими чехами, як ми маємо її в офіційних джерелах, що на їх підставі і маємо розроблення цього питання в студіях М. Деммени, М. Слабченка, В. Шугаєвського, В. Біднова² має такий вигляд.

У першій половині 1675 р. гетьман Іван Самойлович запропонував цареві Олексію Михайловичу, щоби для видачі платні московському війську, яке перебуває на Україні „дѣлать чехи такимъ жѣ образомъ, каковы и Польскіе чехи“, але під царським штампом; на цю пропозицію цар наказав І. Самойловичу порадитись у цій справі з кн. Г. Г. Ромодановським, що йому в зв'язку з цим дано належні інструкції³. 29 червня 1675 р. відбулася нарада Самойловича з Ромодановським в Сумах; на цій нараді і ухвалено прохати царя щоб дозволив робити чехи для виплати московському війську на Україні; чехи ці мали бути на зразок польських, але з царським штампом⁴. Потім

¹ Про українську монету за часів Б. Хмельницького див. проф. М. Слабченко, Организация хозяйства Украины от Хмельниччины до Мировой войны, том III, Очерки торговли и торгового капитализма, Одесса 1923, с. 106; Його-ж, Чи була в Гетьманщині своя монета (Науковий Збірник за рік 1925); Ів. Крип'якевич, Монети Богдана Хмельницького і Петра Дорошенка (Стара Україна, Львів 1924, № 1); В. Шугаєвський, До питання про грошовий обіг на Україні в XVII віці (Науковий Збірник за рік 1924); Його-ж, Чи була на Україні в XVII ст. власна монета (Науковий Збірник за рік 1926); Ілько Ворщах, Franco-Ukrainica XVII—XIX ст. (Стара Україна, 1924, № 7—8); автора цих рядків, Чи існувала на Україні власна монета за часів Богдана Хмельницького (Науковий Збірник за рік 1926). Перший-же, на мій погляд, натяк на існування за Хмельницького окремої української монети (не пригадаю щоб хто раніш торкався цього питання), маємо в історичній повісті Олелька Островського „Данило Нечай“ (Харків 1914, сс. 31—32), де оповідається про окрему українську монету за Б. Хмельницького, причому зовнішній вигляд цих грошей відповідає тому опису, який дав Кунаков татарин Бреймов (Акты относящиеся к истории Южной и Западной России, т. III, № 301, с. 408); про українську монету за П. Дорошенка див. вищевказані студії І. Крип'якевича, М. Слабченка, В. Шугаєвського, а також М. Деммени, К вопросу о чеканкѣ сѣвских чехов (Записки Нумизматического Отдѣления Русского Археологического Общества, т. I, в. 1—2, СПб, 1909, стр. 101 і д.) і проф. В. Біднов, З історії грошових знаків на Україні (Записки Української Господарської Академії в Чехословацькій республіці, Подєбради, 1927, I, с. 88 і д.).

² Вищевказані студії М. Деммени, М. Слабченка, В. Шугаєвського і В. Біднова.

³ Деммени, *op. cit.*, додаток № 2, стр. 119.

⁴ А. Ю. З. Р., XII, № 56, с. 169.

Самойлович у липні того-ж таки 1675 р. прохав царя, щоб ці чехи ходили і в московських містах¹. Для виробки-ж цих чехів Ромодановський пропонував використати майстра Янка, що робив у свій час чехи Дорошенку, а місцем вироблення цих чехів Ромодановський пропонував зробити Москву². Московський уряд відмовив у проханні Самойловича, щоб ці чехи ходили і в московських містах³; Самойлович мусив з цим погодитися⁴. 14 грудня 1675 р. стольник Семен Алмазів, що його послано з Москви на Україну до Самойловича і до Ромодановського, подав у Москві в приказі „Малыя Россіи“ статті і записку з словесним проханням Самойловича і Ромодановського, щоб цар наказав робити чехи, які-б мали обіг у містах України і прикордонних з Україною містах Московщини; цар на це погодився і місцем вироблення цих чехів призначив Путивель. Про це 27 грудня того-ж таки 1675 р. і послано царського указа Самойловичу⁵; при цьому-ж указі послано Самойловичу малюнок чеха з описом і розрахунком кількості срібла та міді в цих чехах⁶. Для вироблення-ж цих чехів покладено використати грошового майстера—вищевказаного Яна Гранковського, що виробляв раніш чехи у Дорошенка в Лисянці, а після того як 1674 р. Лисянку взяло військо Самойловича і московське, перебрався на Лівобережну Україну, а потім до Москви; знаряддя-ж, яким він виробляв чехи Дорошенку, захопили в Лисянці Самойловичеві козаки, і потім приставлено його до Москви. Гранковського викликано до Приказу „Малые Россіи“, де його допитано і показано йому приставлене до Москви з Лисянки знаряддя для вироблення грошей. Гранковський це знаряддя признав за своє, але сказав, що це знаряддя не для вироблення чехів, а для вироблення шостаків і шелягів; за допомогою-ж ковалів, особливо ковала кн. Ф. Ромодановського, Гранковський брався налагодити справу вироблення чехового знаряддя⁷. З виробленням чехів у Путивлі і з зовнішнім виглядом чехів Самойлович погодився⁸. Після смерті царя Олексія (30 січня 1676 р.) Самойловичу і Ромодановському 14 лютого 1676 р. послано наказав справі вибивання чехів „ждать впредь указу“⁹. У березні 1676 р. Самойлович ізнов підніс перед царем Федором прохання, щоб, згідно з волею небіжчика царя Олексія, дозволено робити в Путивлі чехи, що для биття їх він брався приставити срібло і мідь. Цар Федір на прохання Самойловича згодився і наказав „снасти чехового дѣла 5 мѣстъ и образецъ, каковы чехи дѣлать, посылать в Путивль“; доглядати-ж за карбуванням цих чехів доручено стольнику і воеводі Ф. Хрущову, дяку Патрикееву і особі, яку призначить для цього Самойлович; зробити чехів наказано не більш 100 пудів¹⁰, для биття-ж чехів постановлено притягти того-ж таки Я. Гранковського¹¹. В серпні 1677 р. знаряддя для биття чехів і зразок чехів зроблено і послано до Путивлю воеводі Хрущову¹²; при цьому дано і розпорядження Хрущову

¹ А. Ю. З. Р., XII, № 50, с. 156. ² Ibid., № 56, с. 170. ³ Ibid., № 56, с. 170—171.

⁴ Ibid., № 66, с. 192—193. ⁵ Деммени, *op. cit.*, додаток № 5, сс. 128—129; № 6, с. 130.

⁶ А. Ю. З. Р., XII, № 129, с. 408 і д.; Деммени, *op. cit.* с. 103—104; дод. № 7, с. 130 і д.

⁷ М. Деммени, *op. cit.*, дод. № 8, с. 134 і д.

⁸ Ibid., дод. № 9, с. 142.

⁹ Ibid., дод. № 9, с. 142.

¹⁰ Ibid., дод. № 9, с. 138 і д.; А. Ю. З. Р., XIII, № 19, с. 85—86.

¹¹ Ibid., дод. № 10, с. 144 і д.

¹² А. Ю. З. Р., XIII, № 75, с. 278 („по нашему великого государя указу, снасти чехового дѣла пять мѣстъ и образецъ чеховъ въ Путивль къ вамъ посланы подъ сею нашею великого государя грамотою“).

в справі вироблення чехів; наказано, після одержання знаряддя для биття чехів з Москви, срібла і міді від Самойловича і після приїзду уповноваженого від гетьмана, одвести в Путивлі двір для вироблення грошей і розпочати биття чехів, до того-ж виробити цих чехів наказано сто пудів. Про це повідомлено і Самойловича¹, за що Самойлович і дякував цареві². Таким чином, справу про вироблення чехів у Путивлі здавалося вирішено остаточно; залишився тільки технічний бік справи—вироблення самих чехів.

Тепер виникає питання, чи відбулося вироблення цих чехів в Путивлі чи ні.

В історіографії одноставного погляду в цьому питанні не існує. Проф. М. Слабченко вважає, що ці чехи в Путивлі вироблялися, хоч і недовго; ґрунтується проф. М. Слабченко в цьому своїм твердженню головним чином на тому, що в Путивлі була монетарня, куди їздив 1677 р. Самойлович³. М. Деменні-ж, В. Біднов і В. Шугаєвський гадають, що в Путивлі карбування чехів так і не розпочато⁴. За підставу для такого висновку вони вважають лист Самойловича Неплюєву з 19 липня 1686 р., в якому він каже, що справа про чехи, розв'язана за царя Федора, „не пришла въ совершенство“⁵. В. Шугаєвський, крім того, як аргумент, що в Путивлі чехів не робилося, указує на те, що їх нема ні в знайденихкладах, ні в нумізматичних колекціях, і в нумізматичній літературі ці чехи невідомі⁶.

На мій-же погляд не можливо на підставі цього листа Самойловича Неплюєву робити остаточний висновок, що в Путивлі чехів не билося. Вираз, що справа ця „не пришла въ совершенство“ можна розуміти і так, що не вибито всієї кількості чехів, як передбачалося в царському указі, себто сто пудів; а розпочатись вироблення чехів могло, і могла бути і зроблена певна їх кількість. Що-ж до твердження В. Шугаєвського, що цих чехів не знайдено ні вкладах, нема їх у нумізматичних колекціях, нема про них згадки і в нумізматичній літературі—то треба зауважити, що не знайдення до цього часу яких-небудь речей, а звідси мовчанка про них у відповідній літературі, не заперечує їх існування—аргумент а silentio не є ще цілком перекональний аргумент.

Мені-ж під час праці в Москві, в Древнехранилищі Р. С. Ф. С. Р. пощастило знайти документи, які, на мій погляд, можуть остаточно розв'язати питання, чи розпочали і чи провадили в Путивлі биття чехів за царя Федора.

24 листопада 1680 р. цар Федор надіслав до Путивлю такий указ:

„От царя і великого князя Феодора Алексєевича всеа Великия и Малыя и Бѣлыя Росіи самодержца в Путивль стольнику нашему и воеводѣ Феодору Савичю Нарбѣкову да дяку нашему Ильѣ Колпакову. В прошлом во 1685-ом году по нашему, великого государя, указу по челобитью подданого нашего Войска Запорожского обоих сторонѣ Днепра гетмана Ивана Самойловича послано денежной чеховой

¹ А. Ю. З. Р., XIII, № 75, с. 277 і д.; Деменни, *op. cit.*, с. 106 і д.; додаток № 11, с. 146—147.

² А. Ю. З. Р., XIII, № 88, с. 357.

³ М. Слабченко, Организация хозяйства, т. III, с. 109; Чи була в Гетьманщині своя монета, с. 66; про подорож Самойловича до Путивля (його, правда, воевода Хрушов до міста не пустив)—А. Ю. З. Р., XIII, № 98, с. 422—423.

⁴ М. Деменни, *op. cit.*, с. 109—110; В. Біднов, *op. cit.*, с. 94; В. Шугаєвський, До питання про грошовий обіг... с. 58; Чи була на Україні в XVII ст. власна монета, с. 118.

⁵ Поклик на цей лист маємо у М. Деменни (*op. cit.*, с. 110), звідки ж його використовують і В. Шугаєвський і В. Біднов. Сам же цей лист, як зазначає Деменни, мав бути видрукований в виданні Георгія Романова (б. вел. князя) „Монеты царствования Петра I 1682—1710 г.“, використати цього видання в цій студії я не міг.

⁶ В. Шугаєвський, Чи була на Україні в XVII ст. власна монета, с. 118.

снасти пять мѣсть и образец чехамъ в Путивль к стольнику нашему и воеводе к Ѳеодору Хрущову, а велено ему то чеховое дѣло дѣлать в Путивле с гетманским присланным по образцу, а здѣлать велено чехов сто пуд, а больша ста пудъ без нашего великого государя указу дѣлать не велено, и то чеховое дѣло в Путивле по се число не дѣлано и та чеховая снасть и нынѣ в Путивле. И какъ к вамъ ся наша великого государя грамота придетъ, а ис приказу Большие Казны наша великого государя грамота о той чеховой снасти в Путивль к вамъ будетъ прислана, и вы б тѣ чехового дѣла снасти, которые в Путивле, прислали к намъ великому государю, к Москвѣ в Приказ Большие Казны с тѣмъ присланнымъ, которой присланъ будетъ к вамъ в Путивль с нашею великого государя грамотою ис Приказу Большие Казны, а которого числа тоя снасть ис Путивля к намъ, великому государю, пошлете и с кѣмъ имянемъ и о томъ для вѣдома писали, а отписку велѣли подать в Приказъ Малыя Росні думному нашему дьяку Лариону Иванову с товарищи. Писанъ на Москвѣ. Лѣта 7189 ноября въ 24 день. За приписью дьяка Емельяна Украинцова. Принял подлинную грамоту приказу Большие Казны подъячей Яковъ Ягановъ ноября въ 24 числѣ¹.

Воевода путивельський Нарбеков наказ царя виконав і про виконання цього царського наказу маємо таку отписку:

„Государю, царю и великому князю Ѳеодору Алексѣевичу всеа Великия и Малыя и Бѣлыя Росіи Самодержцу, холопы твои Ѳедька Нарбѣковъ, Илюшка Колпакъ челомъ бьютъ. В нынешнемъ, государь, во 189 году генваря въ 5 день в твоихъ, великого государя, в дву грамотахъ ис Приказу Большие Казны да ис Малоросійского Приказу, каковы подали (?) намъ, холопомъ твоимъ, Приказу Большие Казны приставъ Гаврила Иванов да Гостинные сотни путивлець Лукьянъ Шульгин, писано к намъ, холопомъ твоимъ: велено намъ, холопомъ твоимъ, по тѣмъ твоимъ великого государя грамотамъ чехового дѣла снасти, пять статей, завезав в рогожи и запечатав своею печатью, прислать к тебѣ, великому государю, к Москвѣ с тѣмъ приставомъ з Гавриломъ Ивановымъ и с провожатыми тотчас. И по твоему, великого государя, указу и по грамотамъ того чехового дѣла три снасти целые, а четвертая попорчена, завезав в рогожи и запечатав, я, холопъ твой Ѳедька, своею печатью, послали к тебѣ, великому государю, к Москвѣ Приказу Большие Казны с нимъ приставомъ з Гавриломъ Ивановымъ, а отписку, Государь велѣли подать и чехового дѣла снасть объявить в Приказе твоей, великого государя, Большие Казны боярину Ивану Михайловичу Милославскому с товарищи; а пятую, Государь, чехового дѣла снасть привезу я холопъ твой Ѳедька к тебѣ, великому Государю, к Москвѣ с собою и объявлю в Приказе твоей, Великого Государя, Большие Казны“².

Ці два документи, на мій погляд, свідчать яскраво, без усяких коментаріїв, що чехів у Путивлі в ці часи не робили, і навіть не почато їх і робити.

¹ Древнехранилище Р. С. Ф. С. Р., Архив Министерства Иностранных Дел, Дела Малороссийские 1680 г., № 29.

² На звороті адреса: „государю, царю і великому князю Ѳеодору Алексѣевичу, всеа Великия и Малыя и Бѣлыя Росіи Самодержцу“. Поміти: „189 г. генваря в 20 д. подаль отписку Приказу Большие Казны приставъ Гаврило Ивановъ“; „189 г. генваря в 20 д. взятъ к отпуску“. (Древнехранилище Р. С. Ф. С. Р., Арх. Мин. Иностр. Дел, Дела Малороссийские 1680 г., № 29).